

УДК: 159.9:351.74

© Н. О. Гончарова, 2022

orcid.org/0000-0002-7747-2589

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2022.1.252065>

ГОНЧАРОВА Наталія Олексіївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті акцентується увага на психолого-правових засадах удосконалення професійної діяльності правоохоронців. Проаналізовано теоретичні підходи до психологічних особливостей професійної підготовки працівників правоохоронної діяльності. Розглянуто систему професійно важливих якостей майбутнього професіонала. Аналізуються такі якісні характеристики працівників правоохоронних органів як нормативність, організованість, підготовленість та ефективність. Обговорюється необхідність врахування складових професійної та психологічної готовності правоохоронців до майбутньої діяльності.

Ключові слова: *професійна підготовленість, психологічна готовність, правоохоронна діяльність, органи правопорядку, психологічні особливості професійної діяльності, професійно-важливі якості, складові професійної та психологічної придатності.*

Постановка проблеми. За сучасних умов особистісного і професійного становлення молодих людей, які визначаються високим рівнем інформаційного навантаження, відсутністю загально визнаних суспільством ціннісних пріоритетів, часових перспектив, кризовими явищами в економіці, особливої актуальності набувають проблеми професійно-психологічної підготовки майбутніх фахівців.

Становлення України як самостійної держави актуалізувало необхідність перебудови та підвищення ефективності підготовки фахівців до діяльності у правоохоронних органах.

У визначенні умов успішного професійного становлення фахівця протягом всього професійного шляху особливу увагу привертає етап професійного навчання, на якому від майбутнього

фахівця вимагається вміння розробляти варіанти свого професійного шляху, планувати його етапи, зіставляти професійні вимоги та свої здібності, ставити мету професійної кар'єри та визначати засоби її досягнення.

Так, майбутній фахівець уже наділений певними індивідуальними психологічними особливостями, тому процеси адаптації до складних умов праці й застосування отриманих знань і досвіду на практиці потребують значних зусиль, коли важливо не тільки засвоїти певні алгоритми професійної діяльності, а й сформувати психологічну готовність до неї у працівників правоохоронних органів.

Враховуючи особливості професійної діяльності правоохоронця, постає питання про підвищення вимог до професійно-психологічної підготовки людини. Своєчасне і точне визначення складових, які впливають на рівень психологічної готовності фахівця дозволяє виключити цілий ряд позаштатних ситуацій у правоохоронній діяльності, значно підвищує її продуктивність та якість.

Тому становлення майбутнього правоохоронця включає в себе не тільки набуття певних знань та навичок, формування професійно-орієнтованих установок, інтересів, ціннісних орієнтацій та спеціальних навичок, необхідних у подальшій роботі, а й визначення складових професійно-психологічної підготовки щодо ефективного виконання конкретного виду діяльності та психологічної придатності (Рева, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останній час проведено низку досліджень, присвячених аналізу психологічної готовності до виконання різних видів діяльності (П. Горностай, Т. Іванова, О. Скрипченко, В. Сластьонін, С. Ніколаєнко, Д. Мазоха, О. Орлова, О. Жук, О. Чернічкіна, І. Чорна та ін.), діяльності психолога (О. Бондаренко, Л. Долинська, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Чепелева та ін.) (Савчин, 2005).

Також в останні роки у психології з'явилася низка робіт, присвячених вивченню психологічних аспектів професійної діяльності. Зокрема, запропонована інтерпретація психологічної сутності кар'єри (Є. Клімов, Є. Могильовкін, О. Молл та ін.), проведені дослідження у сфері професійних орієнтацій особистості (Ю. Бурмакова, О. Жданович, О. Терновська та ін.), кар'єрної готовності випускників вишу (О. Миронова-Тихомирова) та чинників кар'єрного зростання фахівця (Е. Зеєр,

О. Молл, О. Москаленко, М. Пряжников та ін.); можливості розвитку професійних прагнень фахівців на основі підвищення якості їх міжособистісних відносин (А. К. Канаматова) та ін. (Моргун, Тітов, 2012).

Аналіз змістовних досліджень особливостей правоохоронної діяльності представлений у роботах В. Андросюк, В. Барко, Д. Александрова, Л. Казміренко, О. Кудерміної, В. Коновалової, І. М. Охріменко та ін.

Значна кількість публікацій, присвячена питанню професійної підготовки правоохонців показує, що рівень психологічної підготовленості, ступінь сформованості психологічної стійкості співробітників до дій в різних службових ситуаціях, рівень розвитку професійно значущих психологічних якостей є необхідною умовою ефективності професійної діяльності та одним із показників успішності виконання службових завдань в різних умовах (Литвин, 2018).

Незважаючи на велику кількість публікацій, присвячених питанню професійної підготовки особистості, до теперішнього часу залишаються недостатньо дослідженими складові професійно-психологічної підготовки та їх вплив на розвиток особистості правоохоронців. Врахування особливостей реагування працівників в стресових ситуаціях особливо важливо при підготовці до незвичайних ситуацій в опануванні правоохоронною діяльністю. Дезадаптивна форма поведінки в стресових ситуаціях значно знижує здатність особистості правоохоронця до соціальної адаптації, впливає дезорганізаційно на хід та розвиток правоохоронної діяльності (Литвин, 2018).

У межах нашого дослідження ми розглядаємо психологічну готовність, що формується під впливом розвинених адаптивних ресурсів особистості. Працівники, яким властивий високий рівень психологічної готовності до правоохоронної діяльності, мають більш розвинений адаптивний потенціал, більш стресостійкі та мають низький рівень нервово-психічної напруги. Натомість, правоохоронці, які мають низький рівень розвитку адаптивних здібностей, імовірно, характеризуються труднощами пристосування до нових обставин і схильністю до деструктивного реагування на вплив стресогенних чинників (Рева, 2018; Тітова, 2016).

Здатність до розвитку адаптивного потенціалу, що розглядається у контексті саморозвитку та самореалізації, ви-

ступає як здатність до передбачення подій зовнішнього та внутрішнього життя, пов'язаних із вирішенням задач майбутньої діяльності та саморозвитку (Максименко, 2006).

Постановка завдань. *Об'єктом* є дослідження професійної діяльності працівників правоохоронних органів. *Предметом* дослідження є професійно-психологічна підготовка правоохоронців. *Метою* дослідження є визначення особливостей професійно-психологічної підготовки працівників правоохоронної діяльності та розвитку оптимального адаптивного потенціалу особистості до професійної діяльності.

Розвиток оптимального адаптивного потенціалу особистості забезпечується такими *завданнями* як:

1) стресостійкість розглядається як динамічна, інтегративна властивість особистості, як результат взаємодії зі стресогенним фактором, що включає процес саморегуляції, когнітивну репрезентацію, об'єктивну характеристику ситуації та вимоги до особистості;

2) процес професійно-психологічної підготовки покликаний сприяти особистісному й професійному розвитку фахівців, а рівень стресостійкості безпосередньо впливає на успішність правоохоронної діяльності, результативність комунікації і взаємодії, успішність адаптації до життєвих реалій та реалізації себе у професійній діяльності;

3) стресостійкість працівників правоохоронних органів визначається наявністю стресогенних факторів у професійному середовищі.

Ці групи завдань тісно пов'язані між собою. У їх вирішенні розкриваються суб'єктивні та об'єктивні фактори, що зумовлюють формування адаптативних здібностей і можливості успішної самореалізації особистості правоохоронця у професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період становлення працівника правоохоронної діяльності як професіонала займає тривалий час. Це зумовлено, насамперед, тим, що при виконанні службових обов'язків він повинен вміти визначати, з урахуванням умов і реальних можливостей, найбільш ефективні шляхи та способи вирішення складних та швидкозмінюваних завдань у межах нормативно визначених повноважень. Відсутність досвіду діяльності в правоохоронній

сфері чи знань професійної етики, професійної культури спричиняє помилки, які негативно впливають як на оцінку як його діяльності, так і правоохоронної діяльності загалом.

Надзвичайна складність і напруженість професійної діяльності правоохоронців зумовлює високі вимоги до професійної підготовленості кожного працівника. З іншого боку, професійна діяльність також впливає на особистість правоохоронця як суб'єкта діяльності, розвиваючи та поглиблюючи його знання, навички, вміння та здібності, формуючи певні характерологічні якості.

Професійна діяльність правоохоронців відноситься до соціономічних професій типу «людина-людина» («людина-група» і «людина-суспільство»), оскільки є щільно пов'язаною з постійною взаємодією з людьми, оцінкою їхніх вчинків з позицій закону.

Основними психологічними особливостями професійної діяльності правоохоронця є:

1) жорстка правова регламентація (нормативність) професійної поведінки та прийнятих рішень. Вся діяльність працівників правоохоронних органів є чітко регламентованою законом. Порушення закону, нехтування своїми посадовими обов'язками є неприпустимими і свідчать, в першу чергу, про низький рівень професійної кваліфікації працівника;

2) владний, обов'язків характер професійних повноважень посадових осіб. Дане положення формує потребу у неухильному, найбільш точному і якісному виконанні правових приписів, формує спрямованість особистості, її правомірну поведінку. Саме потреба в дотриманні моральних, правових норм є основною, соціально значимою якістю особистості, що формує її правосвідомість. А все це в сукупності складає високий рівень соціалізації особистості, відповідальність правоохоронців перед суспільством, нормативність їх поведінки;

3) екстремальний характер правоохоронної діяльності. Професійна діяльність правоохоронців, в першу чергу тих, кому доводиться боротися зі злочинністю, в ряді випадків має дуже напружений характер, зумовлений виконанням складної, одноманітної роботи в умовах дефіциту інформації, часу, актив-

ного опору з боку зацікавлених осіб, небажанням вступати в контакт, ігноруванням ними правових норм;

4) нестандартний, творчий характер правоохоронної праці. Все це призводить до нервово-психічних перевантажень, що поглиблюються нерегулярною зміною умов праці, порушенням звичного режиму добової життєдіяльності, вимушеною відмовою від відпочинку. Це призводить до стану психічної напруженості, емоційної нестійкості, до появи невротичних реакцій, різних розладів і захворювань;

5) процесуальна самостійність, персональна (для багатьох – підвищена) відповідальність працівників (Євдокімова, 2018).

Ефективність виконання правоохоронцями завдань, що стоять перед ними, істотно залежить від мотивації праці, захопленості і схильності до правоохоронної діяльності. Формування стійких позитивних мотивів діяльності можна здійснювати в чотирьох напрямках:

1) формування безпосередніх мотивів праці за допомогою розкриття цікавих і творчих сторін правоохоронної діяльності;

2) розвиток інтересу до діяльності, опосередковано впливаючи на мотиви шляхом виховання у працівників почуття професійного обов'язку і гордості за належність до правоохоронних органів;

3) розкриття перед працівниками перспектив службового зростання, просування по службі і підвищення професійної кваліфікації як працівника органів правопорядку;

4) ефективна організація праці правоохоронців і створення у колективах сприятливого морально-психологічного клімату (Євдокімова, 2018).

Результати будь-якого виду діяльності працівників правоохоронних органів залежать від її *якісних характеристик*: нормативності, організованості, підготовленості, рівня засвоєності та ефективності.

Нормативність правоохоронної діяльності являє собою ступінь відповідності працівників правовим і моральним нормам, положенням професійної етики, орієнтації на застосування лише законних способів боротьби з протиправними діями.

Організованість створює реальний фундамент для успішної діяльності працівників. Вона виражається у визначенні відповід-

них форм організації і стрункої системи реалізації професійних завдань правоохоронців.

Підготовленість виявляється в наявності у працівника відповідних знань, умінь і навичок. Важливу роль нарівні з іншими видами підготовленості (юридичної, спеціальної) відіграє професійно-психологічна підготовленість.

Якщо підготовленість виступає як передумова успішної роботи, то *рівень засвоєності* визначає реальне оволодіння нею працівником органів правопорядку, високий ступінь виконання відповідної діяльності.

Ефективність професійної діяльності поліцейського має такі характеристики: продуктивність, що виражається у кількісних і якісних результатах діяльності; швидкість, яка відображає швидкість, чіткість і організованість дій; темп діяльності, який визначає співвідношення «енергійних» етапів і спадів у діяльності працівника протягом фіксованого проміжку часу; повноту, що залежить від обсягу реалізованих дій, необхідних для успішного виконання діяльності; стабільність, яка відображає успішність виконання діяльності працівника протягом тривалого проміжку часу і збереження стійкої результативності діяльності.

Основними блокаторами на шляху продуктивного професійного становлення визначено: зниження мотивації до професійної самовіддачі після ознайомлення з реаліями практичної діяльності; значні фізичні і моральні навантаження; надмірне чи невинуватене застосування керівниками стимулювання діяльності негативного характеру при зниженні значущості форм позитивного стимулювання; відсутність перспектив професійного зростання; активна протидія окремих осіб із застосуванням корумпованих зв'язків, зброї, прямого фізичного опору.

Так, О. М. Пасько пропонує свою систему професійно-важливих якостей майбутнього професіонала, яка складається з: 1) інтелектуальних якостей, що характеризуються швидким сприйняттям інформації; логічним, стратегічним та абстрактним мисленням; професійною пам'яттю, яка відзначається високим ступенем організованості та гостротою запам'ятовування; орфографічною культурою письма; навичками швидкого перекладу усної мови у письмову; аналітичними здібностями інтелекту при

сприйнятті інформації, висуванні гіпотез, версій; 2) моральних якостей, що засвідчують правову культуру правоохоронця, етику професійної поведінки, тактовність, доброзичливість. Моральні якості працівника взаємопов'язані із спрямованістю особистості через високорозвинену правосвідомість, що включає в себе розуміння та дотримання усіх принципів права, усвідомлення почуття законності у здійсненні правоохоронної діяльності; 3) вольових якостей, які полягають в енергійності, сміливості, цілеспрямованості, наполегливості, принциповості, самостійності, ініціативності, рішучості та посидючості; 4) психофізіологічних якостей (емоційна врівноваженість; психічна витриманість; вміння працювати в екстремальних умовах та стресових ситуаціях). Психофізіологічні якості індивіда зумовлені природними задатками та впливають на успішність формування професійно важливих якостей (швидкість сенсомоторних реакцій, зорово-рухової координації, екстра-інтроверсія, енергетизм, типологічні якості нервової системи та ін.) (Литвин, 2018).

На думку І. О. Каірової, професійна підготовка (яка включає і психологічну) є процесом набуття сукупності спеціальних знань, особистих якостей, трудового досвіду та норм поведінки, які забезпечують успішність виконання професійних обов'язків, а також процесом удосконалення тим, на кого спрямована ця підготовка, відповідних вже існуючих знань та вмінь (Тітова, 2016).

На основі вищезазначеного, під професійною психологічною підготовкою ми розуміємо сукупність заходів, спрямованих на соціально-професійний розвиток людини як активної особистості, яка набуває професійних знань, умінь та навичок із професійної стійкості, спостережливості, вміння встановлювати психологічні контакти тощо, та сукупність прийомів, спрямованих на розвиток у поліцейських цих вже сформованих професійних психологічних якостей, які в подальшому забезпечуватимуть успішне виконання всіх службових завдань.

Таким чином, професійно-психологічна готовність складається з чотирьох груп компонентів: 1) професійно-психологічна орієнтованість і чутливість (вміння виокремити психологічний аспект в ситуації та прагнення розібратися в ній); 2) знання з психологічних аспектів ефективності професійних

дій та вміле використання всіх психологічних засобів та прийомів, які забезпечують більш високу ефективність розв'язання службових завдань; 3) розвинена професійна спостережливність та пам'ять (включає уміння застосовувати психологічно обгрунтовані прийоми і правила для підвищення ефективності професійного спостереження), натренованість органів чуття і сприймання, здатність до швидкого, повного і точного запам'ятовування і правильного відтворенні значимої для вирішуваних завдань інформації; 4) психологічна стійкість (виражається у здатності співробітника діяти спокійно і впевнено в психологічно складних, емоційно напружених, небезпечних і відповідальних ситуаціях службової діяльності) (Литвин, 2018).

Отже, професійно-психологічна готовність працівника – це сукупність якостей і властивостей особистості, що зумовлює стан змобілізованості психіки, налаштованість на найбільш доцільні, активні і рішучі дії у складних чи небезпечних для життя й здоров'я умовах виконання службових обов'язків.

Професійно-психологічна підготовка сприяє розвитку професійної майстерності працівників правоохоронних органів, тобто готовності професійно діяти у будь-яких умовах. Вона спрямована на формування і розвиток психологічних характеристик особистості, що відповідають специфічним і важливим психологічним особливостям службової діяльності і виступають однією з необхідних передумов її здійснення.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, в якості загальних характерних особливостей професійної діяльності правоохоронців слід відзначити те, що дана діяльність є складною у соціальному відношенні, оскільки є включеною до широкого кола правової системи суспільства і вирішує поставлені державою завдання правосуддя, особистої і громадської безпеки, боротьби зі злочинністю.

Поняття професійно-психологічної підготовки розглядається як організований та систематичний процес, спрямований на формування і розвиток системи знань, умінь, навичок та професійно значущих психологічних якостей, які забезпечують ефективне розв'язання професійних завдань, успішне подолання психологічних труднощів службової діяльності, а також правильне врахування її психологічних аспектів.

Перспективами подальших розвідок може слугувати вивчення особливостей впливу рівня стресостійкості та нервово-психічної напруги на професійну придатність особистості та успішну адаптацію до професійного середовища, що вимагають подальшого вивчення та вдосконалення з урахуванням специфіки професійної діяльності майбутніх фахівців та їх спрямованості на працю, і на основі цього розробки цілеспрямованої системи психологічного супроводу їх професійно-психологічної підготовки.

Список використаних джерел

- Литвин В. В. Формування та розвиток професійної компетентності патрульного поліцейського. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1(106). С. 277–287.
- Максименко С. Д. Генезис существования личности. Киев : КММ, 2006. 240 с.
- Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ : Слово, 2012. 464 с.
- Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. / О. О. Євдокімова, І. В. Жданова, Д. В. Швець та ін. за ред. В. В. Сокурєнка. Харків, 2018. 426 с.
- Рева М. М. Особливості розвитку життєвої перспективи майбутніх психологів у процесі професійного навчання. *Психологія і особистість*. 2018. № 1(13). С. 106–117.
- Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 350 с.
- Тітова Т. Є. Дослідження смислових аспектів особистісної саморегуляції студентів-психологів. *Психологія і особистість*. 2016. № 2(10). С. 211–221.

References

- Lytvyn, V. V. (2018). Formuvannia ta rozvytok profesiinoi kompetentnosti patrolnoho politseiskoho [Formation and development of professional competence of the patrol police officer]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 1(106), 277-287 [in Ukrainian].
- Maksimenko, S. D. (2006). *Genesis sushhestvovaniia lichnosti [The genesis of the existence of personality]*. Kyiv: KMM [in Russian].

- Morgun, V. F., & Titov I. G. (2012). *Osnovi psichologichnoi diagnostiki [Fundamentals of psychological diagnosis]*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
- Reva, M. M. (2018). Osoblyvosti rozvytku zhyttievoi perspektyvy maibutnix psykholohiv u protsesi profesiinoho navchannia [Features of development of life prospects of future psychologists in the process of professional training]. *Psykholohiia i osobystist*, 1(13), 106-117 [in Ukrainian].
- Savchin, M. V. (2005). *Vikova psichologiia [Age psychology]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Titova T. Ye. (2016). Doslidzhennia smyslovykh aspektiv osobystisnoi samorehuliatcii studentiv-psykholohiv [Research of semantic aspects of personal self-regulation of students-psychologists]. *Psykholohiia i osobystist*, 2(10), 211–221 [in Ukrainian].
- Yevdokimova, O. O., Zhdanova, I. V., & Shvets, D. V. (2018). *Psykholohiia u profesiinii diialnosti politsii [Psychology in the professional activities of the police]*. Kharkiv [in Ukrainian].

N. Goncharova

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL-PSYCHOLOGICAL TRAINING OF LAW ENFORCEMENT EMPLOYEES

The article focuses on the peculiarities of the professional activities of law enforcement officers, the definition of components that affect the level of psychological readiness of professionals (strict legal regulation of professional conduct, authoritative and mandatory nature of professional powers, the extreme nature of law enforcement, procedural independence).

Qualitative characteristics of law enforcement officers' activity are analyzed: normativeness, organization, preparedness and efficiency.

The components of professional and psychological training of law enforcement officers for activities are presented: professional and psychological orientation and sensitivity, knowledge and skillful use of psychological tools and techniques, developed professional observation and memory, psychological stability.

The article notes that professional and psychological training promotes the development of professional skills of law enforcement officers, ie readiness to act professionally in any conditions. It is aimed at the formation and development of psychological characteristics of the individual that meet the specific and important psychological characteristics of service activities and are one of the necessary prerequisites for its implementation.

Key words: *professional training, psychological readiness, law enforcement, law enforcement agencies, psychological features of professional activity, professionally important qualities, components of professional and psychological fitness.*